

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2021.4.8>

DUCHOWY ELEMENT CODZIENNOŚCI ŻOŁNIERZY NIEREGULARNYCH FORMACJI ZBROJNYCH W LATACH 1917-PIERWSZEJ POŁOWIE 1920

Sergiy Zaitsev

aspirant Katedry Krajoznawstwa Historycznego

Lwowskiego Uniwersytetu Narodowego imienia Iwana Franki (Lwów, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0003-2277-9345

e-mail: sergiystepovik@ukr.net

Adnotacja. Artykuł poświęcono badaniu duchowych codziennych praktyk uczestników nieregularnych formacji zbrojnych Jekaterynosławszczyzny z czasów Rewolucji Ukraińskiej 1917-1921 i pierwszych lat porewolucyjnych: wypoczynku, świętowania świąt, relacji w zespole, życia intymnego. Metodologia badań opiera się na zasadach obiektywizmu, historyzmu i systematyczności. Stosowane są metody historyczno-porównawcze, historyczno-typologiczne, komparatywne i logiczne. Zauważono, że codzienne życie żołnierzy lokalnych nieregularnych formacji zbrojnych znacznie różniło się od codziennego życia żołnierzy regularnych armii. Pokazano sposoby rozwiązywania przez powstańców i partyzantów podstawowych duchowych potrzeb codzienności: spędzania wolnego czasu, budowania relacji w zespole, organizowania życia intymnego. Dalsze badanie problematyki omawianej w artykule pozwoli na wszechstronne zbadanie cech życia uczestników ruchu powstańczego i partyzanckiego na terytorium Jekaterynosławszczyzny epoki rewolucyjnych wstrząsów, zrozumienie kręgu ich duchowych potrzeb i wykorzystanie ich doświadczenia w teraźniejszości.

Słowa kluczowe: ruch powstańczo-partyzancki, Rewolucja Ukraińska 1917-1921, Jekaterynosławszczyzna, historia codzienności, siły ukraińskie, anarchizm, bolszewizm.

SPIRITUAL COMPONENT OF EVERYDAY LIFE OF FIGHTERS OF IRREGULAR ARMED FORMATIONS OF KATERYNOSLAV REGION IN 1917 – FIRST HALF OF 1920S

Sergiy Zaitsev

Postgraduate Student at the Department of Historical Local History

Ivan Franko National University of Lviv (Lviv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0003-2277-9345

e-mail: sergiystepovik@ukr.net

Abstract. The article is devoted to the reconstruction of everyday spiritual practices of members of irregular armed formations in the Katerynoslav region during the Ukrainian Revolution and the first post-revolutionary years: leisure, celebrating holidays, relationships in collective, intimate life. The methodology is based on principles of objectivity, historicism and systematics. Historical-comparative, historical-typological, comparative and logical methods were used. It is noted that the daily life of fighters of local irregular armed groups were very different from the daily lives of regular army soldiers. The ways of solving the basic spiritual needs of everyday life by rebels and partisans: leisure activities, building relationships in the team, organization of intimate life are shown. Further study of the problems considered in article will allow a comprehensive study of the peculiarities of life of participants rebel-partisan movement in the territory of Katerynoslav region of the day of revolutionary upheavals, understand the range of their spiritual needs, use their experience today.

Key words: rebel-partisan movement, Ukrainian Revolution 1917–1921, Katerynoslav region, history of everyday life, Ukrainian forces, anarchism, Bolshevism.

ДУХОВНА СКЛАДОВА ПОВСЯКДЕННЯ БІЙЦІВ НИЕРЕГУЛЯРНИХ ЗБРОЙНИХ ФОРМУВАНЬ КАТЕРИНОСЛАВЩИНИ У 1917 – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1920-Х РР.

Сергій Зайцев

аспірант кафедри історичного краєзнавства

Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів, Україна)

ORCID ID: 0000-0003-2277-9345

e-mail: sergiystepovik@ukr.net

Анотація. Стаття присвячена дослідженню духовних повсякденних практик учасників нерегулярних збройних формувань Катеринославщини доби Української революції 1917–1921 рр. та перших післяреволюційних років: дозвіллю, відзначенню свят, взаєминам у колективі, інтимному життю. Metodologia дослідження ґрунту-

ється на принципах об'єктивності, історизму та системності. Використано історико-порівняльний, історико-типологічний, компаративіський та логічний методи. Зазначено, що повсякденне життя бійців місцевих іррегулярних збройних формувань значно відрізнялося від повсякдення вояків регулярних армій. Показано шляхи вирішення повстанцями і партизанами базових духовних потреб повсякдення: проведення дозвілля, побудови взаємовідносин у колективі, організації інтимного життя. Подальше вивчення розглянутої у статті проблематики дозволить всебічно дослідити особливості життя учасників повстансько-партизанського руху на теренах Катеринославщини доби революційних потрясінь, зрозуміти коло їхніх духовних потреб, використати їх досвід у сьогоденні.

Ключові слова: повстансько-партизанський рух, Українська революція 1917–1921 рр., Катеринославщина, історія повсякденності, українські сили, анархізм, більшовизм.

Вступ. Події Української революції 1917–1921 рр. і перших пореволюційних років викликають значний інтерес, зважаючи на свій столітній ювілей і певні аналогії з подіями сучасності. Характерною рисою того періоду був повстансько-партизанський рух, що став візитною карткою для багатьох регіонів України, зокрема Катеринославщини. Незважаючи на доволі багату історіографічну базу, поза увагою дослідників перебувають питання, пов'язані з історією повсякденного життя учасників цього руху. До сьогодні невивченими залишаються як матеріальна (житлові умови, харчування, здобування одягу, гігієна та медичне обслуговування), так і духовна (організація дозвілля, релігійність, відзначення свят, взаємини в колективі, інтимне життя) складові частини їх повсякденних практик. Відповідно, розглянута у статті тематика є спробою заповнити цю прогалину у вітчизняній історіографії.

Основна частина. Головними учасниками повстансько-партизанського руху на Катеринославщині у 1917 – першій половині 1920-х рр. стали бійці нерегулярних бойових формувань, що були утворені та очолені прибічниками українського уряду Центральної Ради, а пізніше Директорії Української Народної Республіки (далі – УНР), більшовизму та анархізму. Поряд із суто бойовою діяльністю, важливе місце в їхньому житті посідало й задоволення повсякденних духовних потреб.

Вивчення духовної складової частини повстансько-партизанського повсякденного життя дозволяє розкрити внутрішньо-психологічний світ його учасників. У вільний від бойової діяльності час вояки потребували відпочинку, задовольняли духовні потреби, святкували пам'ятні та визначні дні. Важливе місце в їхньому повсякденні займали й відносини з товаришами по зброї та командирами, а також інтимне життя.

Дозвілля. У період постоїв або відсутності активних бойових дій бійці іррегулярних збройних формувань потребували відпочинку. Одним із найпоширеніших способів проведення дозвілля були співи і танці. Пісні також співали під час маршів. Репертуар різнився залежно від політико-ідеологічних вподобань особового складу бойового підрозділу. Серед більшовиків значною популярністю користувався «Інтернаціонал» (Гурвич, 1922: 162; Данилов и Шанин ред., 2006: 757). Художниця Г. Мазепа згадувала, що у 1917 р. більшовицькі формування Катеринослава, проходячи містом, співали:

Соловей, соловей, пташечка,
Канаречка жалобно поёт...

а через кілька днів бійці підрозділу Вільного козацтва на марші виконували «За світ встали козаченьки» (Мазепа, 2001: 207). У листопаді того ж року члени українських організацій криворізьких копалень на зібранні, присвяченому проголошенню УНР, співали «Заповіт» і «Ще не вмерла Україна» (ЦДАВО. Ф. 115. Оп. 1. Спр. 44. Арк. 12). На початку літа 1919 р. учасники Лисогірського повстанського партизанського куреню розважали себе співами пісні за мотивом вірша Б. Грінченка «До праці» (Гордієнко, 1976: 182).

Більш широким репертуаром послуговувалися повстанці проукраїнської Степової дивізії К. Степового-Блакитного (Пестушка). Вони виконували, як народні і загальновідомі мотиви: «Гей, нумо хлопці до зброї», «Ой, гук, мати, гук», «Ой, ти ж, мила ти моя, я тебе потішу», «Повстань, народе мій», «Ще не вмерла Україна», так і перероблені вояками відповідно до оточуючих їх реалій:

А вони ідуть,
Як орли гудуть,
А поперед себе
Вражих комуністів
Отарою пруть...,
або
Вперед, народе, йди у бій кривавий,
В блакитних лавах – до перемоги...,
і навіть самостійно складені кимось із повстанців, як, наприклад:
Ми горді тим, що боремось за славу,
Нам світить Володимира тризуб,
Здобудемо українську державу,
Нас вороги з дороги не зіб'ють...,
чи
Все вище, і вище, і вище
Здвигнем жовто-синій прапор.
Могутнім ударом ми знищим
Комуну й московський терор...
(Степовий, 1947: 26, 28, 34, 39, 42, 67, 72).

Полюбили співати пісні й вояки інших українських формувань. Для прикладу, у серпні 1921 р. партизани Г. Іванова на запитання, як реагувати на вимогу радянської делегації скласти зброю, заспівали: «Ще не вмерла Україна» (ДАДО. Ф. Р-3225. Оп. 1. Спр. 82. Арк. 166). Навіть видатний організатор повстансько-партизанського руху на Катеринославщині 1920–1921 рр. македонець сербського походження П. Гелієв знав багато українських пісень і мелодій до них (Гордієнко, 1976: 247).

Героями пісень могли ставати й видатні представники повстансько-партизанського руху. Про двох таких партизан, що діяли в лівобережній частині краю: Вареника (Губенка) та Худака, склали такі рядки:

А Вареник і Худак
Під'їхали під вітряк:
«Хто хазяїн в вітряку?
Давай зерна лошаку...»
(Кислиця, 1987: 57).

Цікаво, що в українських загонах могли співати й російські пісні. Так, влітку 1920 р. червоноармієць-шахтар із Донбасу, який перейшов на бік українських повстанців, граючи на гармоніці, часто наспівував: «Шахтёр пашенку не пашет, косы в руки не берёт...» (Гордієнко, 1976: 234).

Дуже поширеними співи були й серед вояків-анархістів Н. Махна. Популярністю користувалися різноманітні переробки відомих частівок, що, як правило, виконувалися під гармоніку й супроводжувалися танцями (Белаш и Белаш, 1993: 38, 392; Данилов и Шанин ред., 2006: 814). Найпопулярнішим тогочасним хітом, безумовно, було «Яблучко» з його всеможливими варіантами (Данилов и Шанин ред., 2006: 208; Яланський і Верьовка, 1999: 195, 213, 220, 223, 230, 247, 259). Полюбили махновці й українські пісні (Горліс-Горський, 210: 327). Під час існування Револуційної Повстанської Армії України (махновців) (далі – РПАУ) у кожному взводі знаходилася придбана за кошти штабу гармоніка, а при деяких полках, штабах корпусів і головному штабі функціонували струнні та духові оркестри (Белаш и Белаш, 1993: 392).

Існували серед махновців і власні піснярі-аматори. Хтось із них склав одну із найулюбленіших пісень Н. Махна «Наш Махно і цар, і бог з Гуляй-Поля до Полог» (Белаш и Белаш, 1993: 455; Яланський і Верьовка, 1999: 323). Та найвідомішим із них був І. Негребицький – автор широковідомої, проте переінакшеної за радянської влади, пісні «Розпрягайте, хлопці, коні», гімну махновської армії «Под знаменем чёрным» написаного за мотивом маршу анархістів і похідної співанки:

А-ах, ура, ура!
Ми підем на врага!
За матінку Галину,
За батька, за Махна!
(Яланський і Верьовка, 1999: 325–327).

Музику і танці полюбляв і сам очільник руху Н. Махно (Белаш и Белаш, 1993: 455; Махно, 1928: 32). А улюбленим мотивом «батька» був вальс «Амурські хвилі» (Яланський і Верьовка, 1999: 357).

Ще одним способом проведення вільного часу серед бійців було читання. Н. Махно полюбляв читати вірші Т. Шевченка (Данилов и Шанин ред., 2006: 785, 795). Потягом до читання під час відпочинку відзначалася і його дружина Г. Кузьменко (40 днів в Гуляй-Поле, 1990: 13, 15). Любили читати й місцеві провідники українського антирадянського руху. Так, під час переховування від радянських військ на зламі 1920–1921 рр. прибічник К. Степового-Блакитного Вовгура (Г. Гниненко) коротав час за читанням (Степовий, 1947: 101). А на одній із відбитих радянським загonom у квітні 1922 р. в отамана Свища тачанок була література (ДАДО. Ф. Р-3225. Оп. 1. Спр. 71. Арк. 82).

Серед повстанців і партизан були й власні поети. Так, здібні махновці нерідко могли демонструвати свої таланти на сторінках газет, що видавалися штабом РПАУ. Складав вірші й їх головнокомандувач Н. Махно, за що навіть отримав від товаришів по зброї прізвисько «наш Пушкін» (Яланський і Верьовка, 1999: 353).

Частина грамотних вояків (головним чином із командного складу) вели щоденники. Відомо, що власні щоденники мали Г. Кузьменко (40 днів в Гуляй-Поле, 1990: 1–16), начальник махновської армійської контррозвідки Л. Голик (Дневник начальника махновской контрразведки Л. Голика, 1991: 167–171) і ад'ютант Н. Махна О. Чубенко (Данилов и Шанин, 2006: 731–767). Український отаман Г. Іванов на момент загибелі у грудні 1921 р. мав при собі записну книжку, де, поміж іншим, містився опис його вражень і сну (ДАДО. Ф. Р-3225. Оп. 1. Спр. 46. Арк. 92).

Іншими поширеними способами проведення дозвілля були різноманітні колективні зібрання, під час яких співрозмовники ділилися спогадами про бойові пригоди, розповідали анекдоти, обговорювали соціально-політичні проблеми, грали у карти (40 днів в Гуляй-Поле, 1990: 13–15; Гордієнко, 1976: 249; Данилов и Шанин ред., 2006: 791, 814; Николаев, 1947: 32–33). Керівна верхівка махновського руху у вільний час вивчала історію запорозького козацтва (Белаш и Белаш, 1993: 427). А повстанці отамана Хмари (І. Марківа) влітку 1920 р. розважали себе навіть тим, що кидали у канал Дніпра камінці та спостерігали як їх зносить течія (Гордієнко, 1976: 238).

Нерідко організацією дозвілля особового складу займалися керівні органи бойового формування. Наприклад, невдовзі після лютневих подій 1917 р. у Петрограді катеринославські більшовики заклали марксистський гурток та клуб «Інтернаціонал» (Ризоль, 1927: 95), а на початку 1918 р. – прийняли постанову про заснування клубів та влаштування лекцій, концертів та інших розваг для своїх прихильників (Амосов, 1927: 188). Значну увагу культурно-дозвільним заходам для особового складу приділяло й махновське керівництво,

особливо у період існування РПАУ, коли при ротах, ескадронах і батареях були музикальні, хорові та сатиричні групи із повстанців-віртуозів, а при полках – драматичні та оперні групи із аматорів та професійних артистів (Белаш и Белаш, 1993: 392).

Релігійність і вірування. Період революційних потрясінь значно похитнув традиційну глибоку релігійність серед населення Катеринославщини, що вдало підкреслила Г. Кузьменко. За її словами: «В революцію безбожництво стало модою і про те, що це жахливо, не замислювалися» (Яланський і Верьовка, 1999: 323). Так, атеїзм, як відомо, був одним із постулатів більшовицької ідеології, а тому був характерним для бійців їхніх бойових одиниць.

Не особливо високий рівень набожності спостерігався й серед місцевих учасників українських бойових формувань. З одного боку, проголошення III універсалу Центральної Ради на зібранні криворізьких гірників-членів українських організацій супроводжувалося молебнем (ЦДАВО. Ф. 115. Оп. 1. Спр. 44. Арк. 12), у Запорізькій Січі Юхима Божка існувала традиція спільної вечірньої молитви (Гонта, 1957: 112), а публікація тексту декрету «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви» у квітні 1919 р. мало не призвело до збройного виступу жителів Нікополя та його безпосередніх передмість проти місцевих більшовицьких урядовців (ДАДО. Ф. Р-4367. Оп. 1. Спр. 55. Арк. 7). Однак, у той же час, український повстанець Г. Гордієнко, перебуваючи влітку 1919 р. у встеленій травою та квітчаній зіллям хатині лісника, не одразу згадав, що була Клечальна субота (Гордієнко, 1976: 185). А ті ж таки жителі Нікополя та його передмість, незважаючи на свою релігійність, у ту саму ніч проти великого християнського свята Трійці підняли в місті антикомуністичне повстання (ДАДО. Ф. Р-4367. Оп. 1. Спр. 55. Арк. 7–8 зв.).

Ще більш неоднозначне ставлення до релігії можна простежити у махновських формуваннях. Так, тут нерідкими були випадки, коли вояки ляялися «у Бога та всіх святих» і розповідали блюзнірські анекдоти про Діву Марію, Ісуса Христа та святителя Миколая (Данилов и Шанин ред., 2006: 778, 813). А восени 1919 р. культурно-просвітній відділ революційно-військової ради РПАУ вирішив на відвоєнованих у білогвардійців територіях відмінити викладання у школах Закону Божого. Водночас, до церкви ходила Г. Кузьменко зі своєю подругою Ф. Гоєнко (Яланський і Верьовка, 1999: 323). Також відомо, що у похороні трагічно загиблих у січні 1919 р. бійців махновської саперної роти брали участь священники (Белаш и Белаш, 1993: 61). Загалом, як зазначав сучасник, махновці переважно були атеїстами, до церкви ставилися коректно, а до духовенства – вороже (Данилов и Шанин ред., 2006: 821).

Неоднозначною в плані релігійності була поведінка і самого Н. Махна. За словами його дружин А. Васецької та Г. Кузьменко «батько» не вірив у Бога і не ходив до церкви (Яланський і Верьовка, 1999: 159, 323). Більше того, на початку січня 1919 р., будучи роздратованим наслідком невдалого бою, він особисто наказав заживо спалити у пічці паровозу священника за те, що той агітував повстанців припинити бойові дії проти німців і лякав їх пекельними муками (Белаш и Белаш, 1993: 56). Однак під час рейду північною Херсонщиною та південною Київщиною на зламі 1920–1921 рр., вчинив земний поклін перед церквою в селі Рівному й передав церковному старості гроші на храм (Горліс-Горський, 210: 327).

У середовищі місцевих вояків зустрічалися й випадки віри у різні забобони. Наприклад, П. Гелієв вважав себе замороженим від кулі й під час бою ніколи не пригинався і не шукав укриття від ворожого вогню (Гордієнко, 1976: 247–248). К. Степовий-Блакитний вважав, що виття пса віщувало нещастя (одного разу це підтвердилося нальотом на позиції повстанців радянського підрозділу). А напередодні його загибелі братові очільника Степової дивізії Ю. Степовому (Ф. Пестушкові) наснився поганий сон, у якому він бачив отамана покинутим на безлюдному острові з поголеними вусами та головою (Степовий, 1947: 47–48, 114–115). Отаманові Г. Іванову перед загибеллю снився вбитий радянськими вояками брат й ув'язнена і, можливо, також розстріляна сестра (ДАДО. Ф. Р-3225. Оп. 1. Спр. 46. Арк. 92).

Свята. Повстанці та партизани Катеринославщини відзначали релігійні свята та знаменні й пам'ятні дати залежно від їхнього рівня релігійності та політико-ідеологічних поглядів, що переважали у бойових підрозділах.

Згадки про відзначення релігійних свят у середовищі нерегулярних збройних формувань майже відсутні й є фрагментарними. Наприклад, відомо, що на Різдво 1918 р. бійці українських іррегулярних формувань Катеринослава перебували у нетверезому стані, що можна пов'язати саме зі святкуванням цього християнського свята (Кошелев, 1927: 125). Також відомо, що повстанці Вовнізького повстанського відділу в 1920 р. відзначали свято Успіння Богородиці. Однак воно обмежалося лише святковим застіллям (Гордієнко, 1976: 238–239).

Значно більше відомо про вшанування вояками знаменних і пам'ятних дат. Так, у першій половині березня 1917 р. у низці населених пунктів краю відбулося «Свято свободи», присвячене падінню самодержавства, участь у якому взяли й майбутні учасники повстансько-партизанського руху (НКМ. КН-436. Арх. 295). У листопаді того ж року гірники-учасники українських організацій Кривого Рогу святкували проголошення УНР (ЦДАВО. Ф. 115. Оп. 1. Спр. 44. Арк. 12). У січні 1918 р. вільні козаки Новомосковська святково вітали прийняття IV Універсалу Центральною Радою (Різників, 1978: 31). Навесні 1918 р. катеринославські більшовики-підпільники відзначали Перше травня (Гурвич, 1922: 162), а в листопаді вони та їхні колеги з Павлограда готувалися до відзначання річниці Жовтневої революції (Миронов, 1922: 159). Серед махновців було прийнято святкувати Новий рік і Перше травня (Яланський і Верьовка, 1999: 303). Окремі урочистості влаштовувалися ними й до дня народження Т. Шевченка (40 днів в Гуляй-Поле, 1990: 8; Белаш и Белаш, 1993: 121).

Взаємини в колективі. Стосунки між членами бойових колективів у більшості випадків будувалися на принципах товарищескості та братерства: вони мали однакові права, разом харчувалися, перебували в однакових умовах (Ірчан, 1919: 30). Щоправда, серед бійців підрозділів могли траплятися прояви заздрощів щодо товаришів, які перебували на більш елітних посадах, але, як правило, вони не переходили у відкриту ворожечу (Данилов и Шанин ред., 2006: 817).

Взаємини між рядовим складом та їхніми командирами також загалом базувалися на рівноправ'ї та товарищескій дисципліні (Гордієнко, 1976: 235, 254; Николаев, 1947: 30). В українських формуваннях існували випадки, коли командири не наказували, а пропонували своїм підлеглим виконати певне бойове завдання (Гордієнко, 1976: 182, 235). А очевидець М. Ірчан наводив такий приклад махновських взаємовідносин: «Кожний має право навіть найвищому командантові і самому батькові Махнові говорити «Ти». Раз вечором у степу один козак тарахнув одного з наших визначних провідників ложкою по чолі так, що той перевернувся. – «Чому не ведеш нас четвертий день в бій?» – закричав при тім козак. І ніхто ані словечком не сказав нічого козакові» (Ірчан, 1919: 20–21). Щоправда, деякі з вищих командирів РПАУ мали фактично необмежену владу над своїми підлеглими (Данилов и Шанин ред., 2006: 792, 818).

Водночас у більшості загонів панувала жорстка дисципліна. Для її підтримування керівництво підрозділів використовувало різні методи. Наприклад, у Червоній гвардії Катеринослава за відносно незначні правопорушення практикувалося виключення бійців зі складу організації, а за більш серйозні злочини, такі як грабінництво, винуватців чекав розстріл (Амосов, 1927: 196–197). У Запорізькій Січі за дрібні провини правопорушників чекав товарищеский суд, який мав присудити їм певну кількість ударів нагайками, а бійців, що порушили присягу перед Україною, чекав смертний вирок (Гонта, 1957: 111). У РПАУ всі порушення поділялися на незначні та серйозні. У першому випадку покарання здійснювалося особисто командиром підрозділу у вигляді оголошення догани, привселюдного присоромлення або відрахування зі своєї частини. Покарання ж за більш важкі проступки виголошувалися рішенням відкритих зборів частини. У більшості випадків правопорушник міг відбутися переведенням на складнішу службу або вигнанням із армії. Однак за найтяжчі порушення, такі як свідоме дезертирство, фізичне насилля над мирними жителями, зрада, використання свого службового становища в особистих цілях, злочинця очікував розстріл (Белаш и Белаш, 1993: 390).

Інтимне життя. Бійцям місцевих повстанських і партизанських формувань не заборонялося контактувати з особами жіночої статі. Винятком можна назвати хіба що Запорізьку Січ, членам якої не можна було мати будь-яких стосунків із жінками аж до самого звільнення українських земель від ворожих військ (Гонта, 1957: 111). Однак це було радше винятком, аніж встановленою нормою поведінки. Натомість багато учасників повстансько-партизанського руху мали наречених (ДАДО. Ф. Р-3225. Оп. 1. Спр. 46. Арк. 92; Махно, 1937: 75). Значна кількість вояків мала дружин (ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 66646. Т. 15. Арк. 92; ДАДО. Ф. Р-3493. Оп. 1. Спр. 29. Арк. 4 зв.; Ченцов сост., 1994: 157). Доволі розповсюдженими, особливо серед анархістів, були цивільні шлюби. Саме у цивільному шлюбі проживав зі своїми дружинами Н. Махно (Яланський і Верьовка, 1999: 159, 324). Нерідкісними були випадки, коли жінки та наречені супроводжували своїх чоловіків, як під час локальних повстань, так і довготривалих рейдів (40 днів в Гуляй-Поле, 1990: 1–13; Гордієнко, 1976: 193; Ірчан, 1919: 22–23; Махно, 1937: 76).

Не менш поширеними були й вільні стосунки повстанців і партизан із місцевими мешканками (Николаев, 1947: 42). Зустрічалися й випадки подружньої зради (40 днів в Гуляй-Поле, 1990: 4). Значного розповсюдження у вказаний період на теренах Катеринославщини набула проституція (Данилов и Шанин ред., 2006: 811; Ченцов сост., 1994: 160–161).

Варто зазначити, що сексуальні стосунки відбувалися на добровільній основі. Наприклад, один із українських повстанців, який восени 1920 р. під час ночівлі у селянській хаті намагався переспати з молодою господинею, був побитий нею качалкою (Гордієнко, 1976: 258–259). Та більшість командирів бойових формувань самі суворо карали будь-які прояви насильства над жінками. Так, у травні 1919 р. махновська комісія прийняла постанову про смертну кару для 22 повстанців, які напередодні гвалтували дівчат-єврейок (Белаш и Белаш, 1993: 215–216). Смертним вироком у вигляді розстрілу закінчилося життя й повстанця-махновця, котрий у березні 1920 р. намагався силоміць змусити колишню наречену спати з ним (Дневник начальника махновської контррозвідки Л. Голика, 1991: 169).

Можна припустити, що заборона на насильство була викликана не стільки високою моральністю командного складу бойових підрозділів, скільки їхнім небажанням втратити підтримку місцевого населення. Наприклад, повставши проти радянської влади у травні 1919 р., отаман Н. Григор'єв дозволяв своїм бійцям гвалтувати дружин ворожих щодо повстанців євреїв-більшовиків (Белаш и Белаш, 1993: 333).

Зустрічалися в повстансько-партизанському середовищі й приклади платонічної любові. Так, Г. Гордієнко був сильно закоханий у свою товаришку по семінарії Д. Миргород, і, коли влітку 1920 р. хлопці з села Вовніги запросили його повстанський відділ спати з їхніми дівчатами (йдеться про одну із форм літніх розваг і спілкування молоді: «вулицю» – С. 3.), пережив наступні емоції: «Я так боявся тієї суботи, коли я буду мусіти іти спати з якоюсь дівчиною! Та ж моє серце не зі мною, воно перебуває далеко в місті у Дори, якій я не тільки серце, але й душу віддав би! Та так сталося, що я не спав з невідомою мені красунею!» (Гордієнко, 1976: 238).

Висновки. Підсумовуючи вищевикладений матеріал, можна констатувати, що головними учасниками повстанського і партизанського рухів на теренах Катеринославщини у 1917 – першій половині 1920-х рр.

були бійці українських, більшовицьких і анархістських іррегулярних збройних формувань. Духовна складова частина їхнього повсякденного життя представлена дозвіллям, відношенням до релігії, віруваннями, відзначенням свят, взаєминами в колективі та інтимним життям. Якщо практики проведення вільного часу, побудова взаємин та організація інтимного життя загалом були ідентичними для бійців різних бойових формацій, то рівень їхньої релігійності й перелік шанованих ними свят значно залежав від політико-ідеологічних поглядів, панівних у підрозділі.

Список використаних джерел:

1. 40 дней в Гуляй-Поле: Воспоминания матушки Галины – жены батьки Махно. Владимир–Москва, 1990. 16 с.
2. Амосов И. Первые три месяца Советской власти на Екатеринославщине. *Борьба за советы на Екатеринославщине*: Сборник воспоминаний и статей. Днепропетровск, 1927. С. 185–200.
3. Белаш А.В., Белаш В.Ф. Дороги Нестора Махно. (Историческое повествование). Киев, 1993. 632 с.
4. Воспоминания Савельева-Сучкова В.В., бывшего секретаря подпольного А-Нд. райкома о революционных событиях в период гражданской войны 1918–1919 гг. *Державний архів Дніпропетровської області (ДАДО)*. Ф. Р-3493. Оп. 1. Спр. 29. 14 арк.
5. Гонта Д. Отаманщина (отаман Божко): П. *Київ*. 1957. Ч. 2-3-(40-41). С. 107–115.
6. Гордієнко Г. Під шитом Марса (спогади). Філадельфія, 1976. 369 с.
7. Горліс-Горський Ю. Холодний Яр: Спогади осавула 1-го куреня полку гайдамаків Холодного Яру / упор., ред., передм., прим., біограф. довідки, додатки Р. Ковалю. Київ : Історичний клуб «Холодний Яр»; Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2010. 512 с.
8. Гурвич. Воспоминания из подпольной работы. *Пятая годовщина Октябрьской революции: 1917–Октябрь–1922*. Екатеринослав, 1-я советская типография, 1922. С. 160–161.
9. Дело атамана Усатого-Головка. *Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ)*. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 66646. Т. 15. 145 арк.
10. Дневник начальника махновской контрразведки Л. Голика. *Нестор Иванович Махно. Воспоминания, материалы и документы* / отв. ред. В.А. Замлинский ; сост. В.Ф. Верстюк. Киев : Дзвін, 1991. С. 167–171.
11. Доклады о политическом и военном положении в г. Никополе, об образовании Ревкома и о кулацком восстании с 8 по 14 июня 1919 г. (объявления и воззвания восставших). Приказы Ревкома и протокол объединенного заседания Ревкома и парткома на ст. Долинская об организации эвакуации. *ДАДО*. Ф. Р-4367. Оп. 1. Спр. 55. 44 арк.
12. Звіти інструкторів організаційної комісії Центральної Ради про становище на місцях; доповідні, повідомлення; протоколи та резолюції повітових селянських з'їздів та ін. *Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, м. Київ (ЦДАВО)*. Ф. 115. Оп. 1. Спр. 44. 185 арк.
13. Ірчан М. Махно і махнівці: Вражіння очевидця. Камінець : Видання «Стрільця» органу Галицької армія, 1919. 32 с.
14. Кислиця Д. Світе ясний. Оттава : Нові дні, 1987. 450 с.
15. Кошелев С. Борьба за власть. *Борьба за советы на Екатеринославщине*: Сборник воспоминаний и статей. Днепропетровск, 1927. С. 121–137.
16. Мазепа Г. Спогади. *У старому Катеринославі (1905–1920 рр.)*: Хрестоматія. Місто на Дніпрі очима українських письменників, публіцистів і громадських діячів / уклад. М. Чабан. Дніпропетровськ : ІМА-прес, 2001. С. 202–220.
17. Махно Н. Воспоминания. Кн. III: Украинская революция (июль–декабрь 1918 г.) / под ред. Волина. Париж : Издание Комитета Н. Махно, 1937. 184 с.
18. Махно Н. Махновщина и ее вчерашние союзники – большевики. Париж : Издание «Библиотеки Махновцев», 1928. 34 с.
19. Миронов Е. Октябрь в подполье. *Пятая годовщина Октябрьской революции: 1917–Октябрь–1922*. Екатеринослав: 1-я советская типография, 1922. С. 158–159.
20. Нестор Махно. Крестьянское движение на Украине 1918–1921 гг.: Документы и материалы / под ред. В. Данилова и Т. Шанина. Москва : РОССПЭН, 2006. 1000 с.
21. Николаев А. Первый среди равных: роман. Детройт : Издание профсоюза г. Детройта, 1947. 165 с.
22. Отчет Екатеринославской губернской чрезвычайной комиссии с 1 января 1920 г. по 1 ноября 1921 г. / сост. В.В. Ченцов. Днепропетровск, 1994. 234 с.
23. Приказ и воззвание Николаевского губернского военного совещания (копии), телеграммы и политсводки направляемые в Криворожский уездный Исполнительный комитет и уездную милицию о передвижении и нападениях на села Криворожского и Николаевского уездов бандитов и о борьбе с ними. *ДАДО*. Ф. Р-3225. Оп. 1. Спр. 71. 209 арк.
24. Ризоль Т.С. Февральская революция в Екатеринославе. *Борьба за советы на Екатеринославщине*: Сборник воспоминаний и статей. Днепропетровск, 1927. С. 94–95.
25. Різників З. З історії У. В. К. в Новомосковському повіті. *Українське козацтво*. 1978. Ч. 1-2(46-47). С. 31.
26. Сводки, телеграммы о передвижении банды Иванова на территории Криворожского и Верхнеднепровского уездов, о ее нападениях на советских работников и о борьбе с нею. *ДАДО*. Ф. Р-3225. Оп. 1. Спр. 46. 104 арк.
27. Свято Свободи в Нікополі. Березень 1917 р. *Нікопольський краєзнавчий музей (НКМ)*. КН-436. Арх. 295.
28. Сообщения, сводки, телеграммы Криворожской уездной милиции, военного полевого штаба, политбюро уездного военного совещания о работе КНС, о нападении контрреволюционных банд на села Криворожского уезда, о мероприятиях по борьбе с бандитизмом, спекуляцией. *ДАДО*. Ф. Р-3225. Оп. 1. Спр. 82. 165 арк.
29. Степовий Ю. В Херсонських степах. Мюнхен : Культура, 1947. 127 с.
30. Яланський В., Верьовка Л. Нестор і Галина: Розповідають фотокартки. Київ–Гуляйполе, 1999. 544 с.

References:

1. (1990). 40 dneĳ v Gulyaj-Pole. Vospominaniya matushki Galiny – zheny bat'ki Maxno [40 days in Gulyai-Pole: Memories of mother Galina – the wife of father Makhno]. Vladimir–Moskva. [in Russian].
2. (1991). Dnevnik nachal'nika maxnovskoj kontrazvedki L. Golika [Diary of the head of the Makhnovist counterintelligence L. Golik]. *Nestor Ivanovich Maxno. Vospominaniya, materialy i dokumenty*, 167–171. Kiev. [in Russian].
3. Amosov, I. (1927). Pervye tri mesyaca Sovetskoj vlasti na Ekaterinoslavshchine [The first three months of Soviet power in the Yekaterinoslav region]. *Bor'ba za sovety na Ekaterinoslavshchine: Sbornik vospominanij i statej*, 185–200. Dnepropetrovsk. [in Russian].
4. Belash, A. V., & Belash, V. F. (1993). Dorogi Nestora Maxno: Istoricheskoe povestvovanie [Roads of Nestor Makhno: historical narration]. Kiev. [in Russian].
5. Chencov, V. V. (Comp.). (1994). Otchet Ekaterinoslavskoj gubernskoj chrezvyčajnoj komissii s 1 yanvarja 1920 g. po 1 noyabrya 1921 g. [Report of the Ekaterinoslav Provincial Extraordinary Commission from January 1, 1920 to November 1, 1921]. Dnepropetrovsk. [in Russian].
6. Danilov, V., & Shanin, T. (Eds.). (2006). Nestor Maxno. Krest'yanskoe dvizhenie na Ukraine. 1918–1921: Dokumenty i materialy [Nestor Makhno. Peasant movement in Ukraine 1918–1921: Documents and materials]. Moskva. [in Russian].
7. Delo atamana Usatogo-Golovka [Case of the Ataman Usatogo-Golovka]. *Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy (HDA SBU)*. F. 5. Op. 1. Spr. 66646. T. 15. 145 ark. [in Russian].
8. Doklady o politicheskom i voennom položenii v g. Nikopole, ob obrazovanii Revkoma i o kulackom vosstanii s 8 po 14 iunija 1919 g. (obiavleniia i vozzvaniia vosstavshikh). Prikazy Revkoma i protokol obedinnogo zasedaniia Revkoma i partkoma na st. Dolinskaia ob organizacii evakuacii [Reports on the political and military situation in the city of Nikopol, on the formation of the Revolutionary Committee and on the kulak uprising from 8 to 14 June 1919 (announcements and appeals of the rebels)]. *Derzhavnyi arkhiv Dnipropetrovskoi oblasti (DADO)*. F. R-4367. Op. 1. Spr. 55. 44 ark. [in Russian].
9. Gurvich. (1922). Vospominaniya iz podpol'noj raboty [Memories from underground work]. *Pyataya godovshhina Oktyabr'skoj revolyucii: 1917 – Oktyabr' – 1922*, 160–161. Ekaterinoslav. [in Russian].
10. Honta, D. (1957). Otamanschyna (otaman Bozhko): II [Otamanshchina: (Otaman Bozhko): II]. *Kyiv*, 2–3 (41–42), 107–115. [in Ukrainian].
11. Hordiienko, H. (1976). Pid schytom Marsa [Under the shield of Mars]. Filadel'fia. [in Ukrainian].
12. Horlis-Hors'kyj, Yu. Yu. (2010). Kholodnyj Yar: spohady osavula 1-ho kurenia polku hajdamakiv Kholodnoho Yaru [Kholodny Yar: Memoirs of the 1st tent of the Kholodny Yar Haydamak Regiment]. 12-te vyd. Kyiv–Vinnytsia. [in Ukrainian].
13. Irchan, M. (1919). Makhno i makhnivtsi: vrazhinnia ochevydtsia [Makhno and Makhnovists: Eyewitness impressions]. Kaminets'. [in Ukrainian].
14. Koshelev, S. (1927). Bor'ba za vlast' [Power struggle]. *Bor'ba za sovety na Ekaterinoslavshchine: Sbornik vospominanij i statej*, 121–136. Dnepropetrovsk. [in Russian].
15. Kyslytsia, D. (1987). Svite iasnyj [The world is clear]. Ottava. [in Ukrainian].
16. Maxno, N. (1928). Maxnovshhina i eyo vcherashnie soyuzniki – bol'sheviki [Makhnovshchina and its yesterday's allies – the Bolsheviks]. Parizh. [in Russian].
17. Maxno, N. (1937). Vospominaniia [Memories]. Kn. III: Ukrainskaia revoliuciia (iiul–dekabr 1918 g.) / pod red. Volina. Parizh. [in Russian].
18. Mazepa, H. (2001). Spohady [Memories]. *U staromu Katerynoslavi (1905–1920 rr.): Khrestomatiia. Misto na Dnipro ochyma ukrains'kykh pys'mennykiv, publitsyvistiv i hromads'kykh diiachiv*, 202–220. Dnepropetrovsk. [in Ukrainian].
19. Mironov, E. (1922). Oktyabr' v podpol'e [October in the underground]. *Pyataya godovshhina Oktyabr'skoj revolyucii: 1917 – Oktyabr' – 1922*, 158–159. Ekaterinoslav. [in Russian].
20. Nikolaev, A. (1947). Pervyj sredi ravnyx [First among equals]. Detroit. [in Russian].
21. Prikaz i vozzvanie Nikolaevskogo gubernskogo voennogo soveshchaniia (kopii), telegrammy i politvodki napravliaemye v Krivorozhskii uezdnyi Iсполnitelnyi komitet i uездnuiu miliciju o peredvizhenii i napadeniakh na sela Krivorozhskogo i Nikolaevskogo uездov banditov i o borbe s nimi [The order and appeal of the Nikolaev provincial military conference (copies), telegrams and political summaries sent to the Krivoy Rog district Executive Committee and the district militia about the movement and attacks on the villages of the Krivoy Rog and Nikolaev districts of bandits and about the fight against them]. *DADO*. F. R-3225. Op. 1. Spr. 71. 209 ark. [in Russian].
22. Riznykiv, Z. (1978). Z istorii U. V. K. v Novomoskovskomu poviti [From the history of U. V. K. in Novomoskovsk district]. *Ukrains'ke kozatstvo*, 1–2 (46–47), 31. [in Ukrainian].
23. Rizol', T. S. (1927). Fevral'skaya revolyuciya v Ekaterinoslave [February revolution in Yekaterinoslav]. *Bor'ba za sovety na Ekaterinoslavshchine: Sbornik vospominanij i statej*, 94–95. Dnepropetrovsk. [in Russian].
24. Soobshcheniia, svodki, telegrammy Krivorozhskoi uездnoi milicii, voennogo polevogo shtaba, politbiuro uездnogo voennogo soveshchaniia o rabote KNS, o napadenii kontrevoliucionnykh band na sela Krivorozhskogo uězda, o meropriiatiiakh po borbe s banditizmom, spekuliaciei [Messages, reports, telegrams of the Krivoy Rog district militia, the military field headquarters, the politburo of the district military conference on the work of the KNS, on the attack of counter-revolutionary gangs on the villages of the Krivoy Rog district, on measures to combat banditry, speculation]. *DADO*. F. R-3225. Op. 1. Spr. 82. 165 ark. [in Russian].
25. Stepovyj, Yu. (1947). V Khersons'kykh stepakh [In the Kherson steppes]. Miunkhen. [in Ukrainian].
26. Sviato Svobody v Nikopoli. Berezen 1917 r. [Freedom Day in Nikopol. March 1917]. *Nikopolskyi kraieznavchyi muzei (NKM)*. KN-436. Arkh. 295. [in Ukrainian].

27. Svodki, telegrammy o peredvizhenii bandy Ivanova na territorii Krivorozhskogo i Verkhnedneprovskogo uezdov, o ee napadeniiakh na sovetskikh rabotnikov i o borbe s neiu [Reports, telegrams about the movement of Ivanov's gang in the territory of Krivoy Rog and Verkhnedneprovsky districts, about its attacks on Soviet workers and about the fight against it]. *DADO*. F. R-3225. Op. 1. Spr. 46. 104 ark. [in Russian].
28. Vospominaniia Saveleva-Suchkova V. V., byvshego sekretaria podpolnogo A-Nd. raikoma o revoliucionnykh sobytiikh v period grazhdanskoi voiny 1918–1919 gg. [Memoirs of V. V. Saveliev-Suchkov, the former secretary of the underground A-Nd. district committee on revolutionary events during the civil war of 1918–1919]. *DADO*. F. R-3493. Op. 1. Spr. 29. 14 ark. [in Russian].
29. Yalans'kyj, V., & Ver'ovka, L. (1999). Nestor i Halyna: Rozpovidaiut' fotokartky [Nestor and Galina: Telling Photos]. Kyiv–Huliajpole. [in Ukrainian].
30. Zvity instruktoriv orhanizatsiunii komisii Tsentralnoi Rady pro stanovyshe na mistsiakh; dopovidni, povidomlennia; protokoly ta rezoliutsii povitovykh selianskykh zizdiv ta in. [Reports of instructors to the organizing committee of the Central Council on the situation on the ground; reports; protocols and resolutions of county peasant congresses, etc.]. *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchych orhaniv vlady i upravlinnia Ukrainy, m. Kyiv (TsDAVO)*. F. 115. Op. 1. Spr. 44. 185 ark. [in Ukrainian].